

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СУДАМИ СПОРІВ ПРО ЗМІНУ ЧЕРГОВОСТІ ОДЕРЖАННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ

Олександр Кухарєв, доцент кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, к. ю. н., доцент

Норми спадкового права спрямовані на справедливе визначення долі майна після смерті його власника. При спадкуванні за заповітом ця мета досягається за допомогою волевиявлення заповідача. У разі ж відсутності заповіту можна лише припустити, кому спадкодавець хотів би залишити своє майно.

Відповідно до ст. 1258 Цивільного кодексу України¹ право на спадкування за законом спадкоємці одержують по чергові. Причому кожна наступна черга спадкоємців одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

Статтями 1261 — 1265 ЦК визначено 5 черг спадкоємців за законом. Тим самим вірогідність переходу майна спадкодавця у власність територіальної громади у зв'язку з визнанням спадщини відумерлою значно зменшилася. Як відзначали розробники проекту ЦК, держава мусить остаточно відмовитись від зазіхань на те, що їй не належить і, як засвідчило життя, не може спричинитися до її справжнього збагачення².

У ЦК встановлено **чіткий порядок спадкування за законом**, в основу якого покладено таке.

По-перше, закликання до спадкування в пронумерованому порядку (перша, друга і т. д. черги).

По-друге, спадкують лише ті спадкоємці, які належать до черги, що закликається до спадкування, і навпаки, спадкоємці нижчої (наступної) черги не закли-

каються до спадкування в разі наявності хоча б одного спадкоємця попередньої черги, який не відмовився від прийняття спадщини або не був усунений від права на спадкування.

По-третє, уся спадщина спадкується спадкоємцями відповідної черги порівну, якщо інше не встановлено домовленістю між ними³.

Примітно, що закон передбачає абстрактну модель черговості без урахування особливостей стосунків, які можуть скластися в конкретній сім'ї. Саме тому закріплене у ст. 1258 ЦК правило черговості може бути змінено на підставі ст. 1259 ЦК.

Зміна черговості одержання права на спадкування — це встановлення іншого, ніж передбачено законом, порядку закликання до спадкування спадкоємців за законом.

Положення ст. 1259 ЦК щодо можливості зміни черговості одержання права на спадкування обумовлено ідеєю справедливості та необхідністю стимулювати потенційних спадкоємців до турботливого ставлення до спадкодавця за його життя⁴. Невипадково З. В. Ромовська називає це одним із видів заохочення

¹ Далі за текстом — ЦК.

² Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. — К.: Укр. центр правничих студій, 2000. — С. 286.

³ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). — Т. 12: Спадкове право / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. — Х., 2009. — С. 293.

⁴ Баранова Л. Охорона прав спадкоємців шляхом зміни черговості спадкування за законом // Вісник Академії правових наук. — 2010. — № 4. — С. 143.

у цивільному праві⁵. Відзначимо, що зміна черговості одержання права на спадкування — виключення із загального правила черговості, що може застосовуватися лише за наявності встановлених у законі умов.

ЦК передбачає **два способи зміни черговості одержання права на спадкування**: за домовленістю спадкоємців (договірний) та судовий.

Договірний порядок. Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині. Він укладається між спадкоємцями тієї черги, що закликається до спадкування, з однієї сторони, та спадкоємцем наступної черги — з іншої. Зміна черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування шляхом укладення відповідного договору провадиться після відкриття спадщини, але до видачі свідоцтва про право на спадщину.

Договір про зміну черговості одержання права на спадкування є безоплатним, а його укладення не позбавляє спадкоємця необхідності прийняти спадщину. При цьому закон не визначає меж «підтягування», тобто договір може бути укладений спадкоємцем першої черги як із спадкоємцями другої черги, так і з спадкоємцями п'ятої черги. Основна вимога, що пред'являється при цьому — сторони мають бути визначені хоча б в одній з п'яти черг спадкоємців за законом.

Судовий порядок. Згідно з ч. 2 ст. 1259 ЦК фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Застосування зазначеного порядку з урахуванням вимог ст. 10, 60 Цивільного процесуального кодексу України⁶ вимагає доведення позивачем факту надання допомоги, матеріального забезпечення спадкодавця протягом тривалого часу, а також перебування остан-

нього в безпорадному стані, тобто стані, зумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли особа не може самостійно забезпечити умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування. Це відбувається, наприклад, у випадку, коли найближчі родичі спадкодавця (діти, один з подружжя) ухилялися від виконання своїх юридичних і моральних обов'язків, і догляд за непрацездатним спадкодавцем здійснювали інші далекі родичі (двоюрідний брат, троюрідна сестра), або особа, яка тривалий час мешкала разом із спадкодавцем однієї сім'єю без реєстрації шлюбу. Причому звернення до суду з позовом про усунення від права на спадкування спадкоємця на підставі ч. 5 ст. 1224 ЦК не можна визнати належним способом захисту в даному випадку, адже матиме наслідком лише позбавлення права на спадкування недостойного спадкоємця і не надасть позивачеві можливість спадкувати.

Пред'явити позов про зміну черговості одержання права на спадкування мають право лише спадкоємці за законом.

Відповідачами у такому спорі **виступають спадкоємці за законом**, які за загальним правилом черговості мають право на спадкування і не бажають добровільно допустити до спадкування спадкоємців подальших черг.

Слід наголосити, що відповідачами у досліджуваній категорії цивільних справ не можуть виступати територіальні громади в особі відповідних органів місцевого самоврядування. Водночас позивачі з метою закликання до спадкування на підставі ст. 1259 ЦК, часто формально залучають до участі у справі саме органи місцевого самоврядування. Така практика є помилковою, адже територіальна громада жодним чином не порушує прав позивача, не має юридичного інтересу, оскільки не є спадкоємцем за законом.

Так, співмешканка спадкодавця звернулася до суду з позовом до сільської ради про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу та встановлення черговості одержання права на спадкування. Рішенням районного суду позов було задоволено. Надано позивачеві право на спадкування у першій черзі спадкоємців за законом⁷.

⁵ Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: Підручник. — К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. — С. 184.

⁶ Далі за текстом — ЦПК.

⁷ Рішення Томашпільського районного суду Вінницької області від 28.10.16 р. у справі № 146/1295/16-ц [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62377455>.

При цьому судом не було враховано, що для спадкування співмешканкою спадкодавця достатньо було встановити юридичний факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу в порядку окремого провадження, і що ніякого спору про право цивільне між сторонами не виникло через відсутність спадкоємців за законом першої-третьої черги.

Як зазначено в п. 5.2 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ⁸ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 р.⁹, підставами для задоволення позову про зміну черговості одержання права на спадкування є **сукупність наступних юридичних фактів, установлених у судовому порядку:**

1	здійснення опіки над спадкодавцем, тобто надання йому нематеріальних послуг (спілкування, поради та консультації, поздоровлення зі святами)
2	матеріальне забезпечення спадкодавця
3	надання будь-якої іншої допомоги спадкодавцеві, тобто такої допомоги, яка має матеріалізоване вираження, — прибирання приміщення, приготування їжі, ремонт квартири
4	тривалий час здійснення дій, визначених у пунктах 1 — 3
5	безпорадний стан спадкодавця, тобто такий стан, під час якого особа неспроможна самостійно забезпечувати свої потреби, викликаний похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом

Для задоволення позову необхідна наявність всіх 5 вищезазначених обставин.

У зазначеній категорії справ підлягає встановленню судом також факт належності сторін до спадкоємців за законом різних черг.

Зміна черговості спадкування лише надає право спадкоємцю наступної черги на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, а не визнає його спадкоємцем цієї черги. Отримавши право на спадкування разом із спадкоємцями іншої черги, такий спадкоємець вважається спадкоємцем тієї черги, до якої він належить відповідно до ст. 1261 — 1265 ЦК.

В юридичній літературі неодноразово наголошувалося на оціночному характері тих обставин, за яких суд може ухвалити рішення про зміну черговості одержання права на спадкування, а також відсутність відповідних роз'яснень у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування»¹⁰ від 30.05.08 р. № 7, що може стати причиною неоднакового застосування судами положення ч. 2 ст. 1259 ЦК.

Наведений вище перелік підстав для зміни черговості одержання права на спадкування в судовому

порядку є закритим та не підлягає розширеному тлумаченню. Відсутність хоча б однієї з них матиме наслідком застосування загального порядку черговості спадкування, визначеного в ст. 1258 ЦК. Причому *сам по собі факт проживання із спадкодавцем протягом тривалого часу без реєстрації шлюбу і взаємна турбота осіб, які проживають разом, не може змінити черговість одержання права на спадкування в судовому порядку.* В такому випадку застосовується положення ст. 1264 ЦК, згідно з яким у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як 5 років до часу відкриття спадщини. Тобто співмешканець спадкодавця відстороняється від спадкування у разі прийняття спадщини особами, визначеними у першій-третьій черзі спадкоємців за законом.

Як зазначається в п. 6 постанови Пленуму ВСУ № 7, під **безпорадним** слід розуміти стан особи, зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли вона не може самостійно забезпечити умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.

⁸ Далі за текстом — ВССУ.

⁹ Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13/print1482090913543999>.

¹⁰ Далі за текстом — постанова Пленуму ВСУ № 7.

Законодавець виходить з того, що перебування спадкодавця у безпорадному стані робить неможливим зробити особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті або іншим чином розпорядитись майном на користь фактичного піклувальника, доглядача. Причому перебування спадкодавця у безпорадному стані протягом нетривалого часу безпосередньо перед смертю не породжує зміну черговості одержання права на спадкування, навіть за наявності інших обставин, визначених у ч. 2 ст. 1259 ЦК.

Відмовляючи в задоволенні позову про зміну черговості одержання права на спадкування, суд першої інстанції відзначив, що спадкодавець не міг самостійно пересуватись протягом 3 місяців до своєї смерті. Ця обставина не може бути врахована судом як перебування його в безпорадному стані протягом тривалого часу до моменту смерті¹¹.

Аналіз судової практики свідчить, що в окремих випадках має місце *неправильне визначення безпорадного стану* як підстави для зміни черговості одержання права на спадкування.

Так, по одній цивільній справі суд задовольнив позов та змінив черговість одержання права на спадкування у зв'язку з тим, що «останнім часом спадкодавець не мав роботи, оскільки почав хворіти, через що дуже хвилювався та перебував у депресивному стані, у зв'язку з чим позивач надавала йому як різноманітну допомогу матеріального характеру, так і моральну підтримку, піклувалась про нього. Все це дає підстави вважати, що спадкодавець був неспроможний самостійно забезпечувати свої потреби через хворобу (перебування у безпорадному стані). З огляду на викладене та в сукупності з висновком про хворобу, суд доходить висновку, що спадкодавець внаслідок тяжкої хвороби перебував у безпорадному стані і позивач ним опікувалась, забезпечувала його лікування, надавала іншу допомогу та за нормою ч. 2 ст. 1259 ЦК має право на спадкування після його смерті за законом разом з матір'ю, відповідачем у справі»¹². Привертає увагу і та обставина, залишена без уваги судом, що згідно з матеріалами справи спадкодавець помер унаслідок дорожньо-транспортної пригоди під

час керування автомобілем. Без сумніву, це ставить під сумнів безпорадний стан спадкодавця у спірних правовідносинах.

Доказами безпорадності спадкодавця можуть бути документи, що підтверджують тяжкість стану здоров'я: виписки з історії хвороби, амбулаторні картки, висновки медичних закладів, документи про інвалідність тощо. Таким чином, безпорадність особи пов'язана саме з її станом здоров'я.

Якщо ж спадкодавець у зв'язку невеликим доходом потребував лише матеріальної допомоги та відповідно її отримував від позивача, наведене не може вважатися умовою для зміни черговості одержання права на спадкування.

Звертаючись до суду, 14.08.15 р. співмешканка спадкодавця зазначила, що має право на зміну черговості одержання право на спадкування, оскільки з 1997 р. по день смерті вона мешкала із спадкодавцем однією сім'єю без реєстрації шлюбу, піклувалась про нього, що підтверджується багатьма доказами та встановлено рішенням суду. За час їх спільного життя ними спільно був придбаний автомобіль та зареєстровано кілька вкладів у банківських установах, зроблений капітальний ремонт у квартирі, позивачка спілкувалась з онуками померлого, дбала про них, окрім того, опікувалась станом здоров'я померлого, слідувала за його харчуванням та за тим, щоб останній не вживав алкогольні напої, організувала поховання спадкодавця та оплатила всі ритуальні послуги. За таких обставин позивачка просила суд змінити черговість одержання права на спадкування та надати їй право спадкування разом із спадкоємцями першої черги.

Залишаючи позов без задоволення, суд правильно відзначив, що позивачка не довела сукупність підстав, передбачених ч. 2 ст. 1259 ЦК, у частині неспроможності спадкодавця самостійно забезпечувати свої потреби, оскільки він не був визнаний інвалідом, міг за твердженням свідків самостійно пересуватися та себе обслуговувати, займався спортом. Також не доведений факт матеріального забезпечення позивачем спадкодавця, оскільки останній працював неофіційно, окрім того, отримував пенсію.

¹¹ Рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 16.06.16 р. у справі № 521/10831/13-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58544394>.

¹² Рішення Чугуївського міського суду Харківської області від 25.04.16 р. у справі № 636/991/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57553879>.

Слід також врахувати, що саме стан здоров'я спадкодавця в окремих випадках позбавляє його можливості скласти заповіт та призначити спадкоємцем ту особу, яка тривалий час здійснювала за ним догляд, а також надавала матеріальну допомогу¹³.

Відзначимо, що в контексті ч. 2 ст. 1259 ЦК слово «опікувалася» законодавець вживає дещо в незвичному розумінні. У цьому випадку йдеться не про опіку в значенні, що передбачене главою 6 ЦК «Опіка та піклування», ст. 67 якої, наприклад, надає опікунові право вчиняти правочини від імені підопічного, зобов'язує опікуна створювати підопічному необхідні побутові умови, забезпечувати доглядом тощо. Під поняттям «опікувалася» слід розуміти надання звичайних фактичних послуг особі, яка перебувала в безпорадному стані і потребувала сторонньої допомоги: приготування їжі, прибирання квартири, прання білизни тощо¹⁴.

Надання допомоги спадкодавцеві протягом тривалого часу — оціночна категорія, що має визначитися судом виходячи з обставин конкретної справи. У будь-якому випадку дії спадкоємця не повинні носити разовий, епізодичний характер і допомога, що ним надається, має бути систематичною. Визначення тривалості строку в кожному окремому випадку повинно обумовлюватися специфікою відносин, що склалися між особами. А відтак законодавчо закріпити, протягом якого строку має надаватися допомога, може виявитися щонайменше несправедливим для особи, яка хоча й не належить до кола близьких родичів померлого, проте доглядала останнього, поховала його і т. ін.

Причому допомога мусить надаватися безпосередньо до дня смерті спадкодавця. Якщо ж така допомога тривала певний час, але припинилася до часу відкриття спадщини, то наведена обставина не може розглядатися як умова зміни черговості одержання права на спадкування. Таким чином, допомога повинна надаватися не лише тривалий час, а й безперервно.

Матеріально забезпечувала в контексті ст. 1259 ЦК необхідно розуміти як надання матеріальної допомоги, яка була основним засобом до існування, так і оплати комунальних послуг, ліків, придбання необхідних особистих речей для хворого тощо.

Фізична особа, яка тривалий час опікувалася, матеріально забезпечувала спадкодавця, за рішенням суду закликається до спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, які мають право на спадкування, і спадщина поділяється між ними у рівних частках. Отже, до правовідносин, що виникають при цьому, застосовується ст. 1267 ЦК, за якою частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними. А відтак суд, змінюючи черговість одержання права на спадкування, не вирішує питання щодо зміни спадкових часток сторін. Після набрання законної сили судовим рішенням спадкоємці можуть самостійно змінити розмір часток у спадщині. Зокрема, згідно зі ст. 1267 ЦК спадкоємці за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них. Спадкоємці за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них.

Справи про зміну черговості одержання права на спадкування розглядаються судом в порядку цивільного судочинства за правилами позовного провадження, адже у досліджуваних правовідносинах фактично існує спір про право. Це пояснюється тим, що за відсутності спору спадкоємці можуть укласти між собою договір, яким змінити черговість одержання права на спадкування.

Відтак **суд має з'ясувати, чи існує спір між спадкоємцями з приводу зміни черговості одержання права на спадкування**. За відсутності такого спору позов задоволенню не підлягає, а суд роз'яснює сторонам їх право на укладення договору про зміну черговості одержання права на спадкування в межах нотаріального провадження. У зв'язку з цим помилковою слід визнати практику тих судів, які змінюють черговість одержання права на спадкування у тих випадках, коли відповідач не заперечує проти зміни черговості та фактично визнає позов.

Рішенням Бердянського міськрайонного суду Запорізької області змінено черговість одержання права на спадкування спадкоємця четвертої черги разом із спадкоємцями другої черги. Судом не було враховано, що відповідачі (брати спадкодавця) проти позову

¹³ Рішення Дзержинського районного суду м. Харкова від 23.05.16 р. у справі № 638/13503/15-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58031515>.

¹⁴ Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: Монографія. 2-е вид. — К.: КНТ, 2007. — С. 183.

не заперечували, погоджувалися змінити черговість спадкування, тобто права позивача порушені не були та існувала можливість договірного порядку закликання до спадкування спадкоємця четвертої черги¹⁵.

Таке саме рішення виніс Березівський районний суд Одеської області, задовольняючи позов про зміну черговості одержання права на спадкування та визнання права власності на будинок у порядку спадкування, не врахував, що відповідач (брат спадкодавця) повністю погодився з вимогами позову та не заперечував із зміною черговості шляхом допущення до спадкування позивачки, яка тривалий час проживала із спадкодавцем однією сім'єю без укладення шлюбу, у зв'язку з чим належить до четвертої черги спадкоємців за законом¹⁶.

У цьому аспекті справедливою видається висловлена в юридичній літературі позиція, що у галузі спадкових правовідносин сформувалася загальна кризова ситуація — конфлікт нормативної моделі з її практичною реалізацією у правозастосовній практиці. Йдеться про те, що суди фактично виконують функції нотаріату щодо правового оформлення спадкових прав¹⁷. На нашу думку, суди здійснюють захист спадкових прав лише в тому випадку, якщо існують перешкоди в їх оформленні в межах нотаріального провадження. Мається на увазі встановлення факту утримання та родинних відносин, визначення додаткового строку для прийняття спадщини, зміни черговості одержання права на спадкування за наявності спору між спадкоємцями тощо. У протилежному випадку суди будуть виконувати невластиві їм функції з оформлення спадкових прав, а не здійснювати правосуддя в тих випадках, коли права особи порушуються, оспоруються чи не визнаються.

Досить часто вимога про зміну черговості одержання права на спадкування заявляється одночасно із вимогою про встановлення факту проживання однією сім'єю не менш ніж 5 років до відкриття спадщини з метою віднесення позивача до спадкоємця четвертої черги (ст. 1264 ЦК).

Належними та допустимим доказами в розміні ст. 58, 59 ЦПК **на підтвердження обставин про-**

живання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу можуть бути, зокрема: довідки з місця проживання; покази свідків; листи особистого та ділового характеру тощо; докази про спільне придбання майна, як рухомого, так і нерухомого (чеки, квитанції, свідоцтва про право власності, товарно-транспортні накладні на доставку товару за певною адресою); заяви, анкети, квитанції, діло чи особиста переписка, господарські договори, укладені особою щодо надання певних послуг за відповідною адресою; довідки житлових організацій, сільських рад про спільне проживання за певною адресою та ведення господарства.

Вище вже наголошувалося на тому, що сам по собі факт спільного проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як 5 років до часу відкриття спадщини не породжує правові наслідки у вигляді зміни черговості одержання права на спадкування. Встановлення зазначеного факту має наслідком лише визнання особи спадкоємцем за законом четвертої черги. Для зміни ж черговості необхідним є встановлення всіх обставин, визначених у ч. 2 ст. 1259 ЦК. Утім в окремих випадках суди задовольняють позови спадкоємців про зміну черговості одержання права на спадкування лише на підставі факту спільного проживання із спадкодавцем.

Суд першої інстанції задовольнив позов про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу та змінив черговість одержання права на спадкування, надавши позивачеві право спадкувати у першій черзі спадкоємців за законом. При цьому рішення було обґрунтовано лише тією обставиною, що позивач дійсно проживала однією сім'єю без реєстрації шлюбу та вела спільне господарство із спадкодавцем з 1980 року по день його смерті, цей факт підтверджується показами свідків і дослідженими в судовому засіданні матеріалами справи¹⁸. Примітно, що відповідачем у вказаному спорі виступала сільська рада, та суд не прийняв до уваги, що у цих правовідносинах змінювати черговість не потрібно, адже встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу автоматично породжує у такої особи право на спадкування як

¹⁵ Рішення Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 29.08.16 р. у справі № 310/2013/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/60009068>.

¹⁶ Рішення Березівського районного суду Одеської області від 29.09.16 р. у справі № 494/1051/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61746675>.

¹⁷ Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав: монографія. — К.: Юрінком Інтер, 2015. — С. 6.

¹⁸ Рішення Томашпільського районного суду Вінницької області від 01.11.16 р. у справі № 146/968/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62412111>.

спадкоємця за законом четвертої черги. А за відсутності спадкоємців попередніх черг саме позивач закликається до спадкування. Додамо до цього, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються судом за правилами не позовного, а окремого провадження.

Закон не містить застереження, до якої черги має належати позивач у справі. Тобто з позовом може звернутися, наприклад, особа, яка належить до четвертої черги спадкоємців за законом при закликанні до спадкування спадкоємця першої черги.

Як свідчить аналіз судової практики, часто в позові про зміну черговості одержання права на спадкування спадкоємець просить суд визнати право власності на частку у спадщині. Однак у цьому випадку вимога про визнання права власності не відповідає нормам матеріального права. Як визначено у п. 23 постанови Пленуму ВСУ № 7, за наявності умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину вимоги про визнання права на спадщину судовому розгляду не підлягають. Фактично мова йде про дублювання судом функцій нотаріату. Таким чином, суд у своєму рішенні змінює загальний порядок черговості та надає позивачеві право на спадкування. А вже на підставі рішення суду, що набрало законної сили, нотаріус видає свідоцтво про право на спадщину за законом.

Рішенням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.05.11 р. частково скасовано рішення Галицького районного суду м. Львова від 21.09.10 р. щодо визнання права власності на спадкове майно за спадкоємцем четвертої черги, якому було надано право спадкувати разом із спадкоємцем першої черги (сином спадкодавця). Суд касаційної інстанції, зокрема, відзначив наступне: не можна погодитися із рішенням суду першої інстанції в частині визнання за позивачем права власності на частку у спадщині, з таких міркувань. Відповідно до ч. 3 ст. 1268 ЦК спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого ст. 1270 ЦК, він не заявив про відмову від неї. Згідно із ч. 1 ст. 1296 ЦК спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на спадщину. Відповідно до ч. 1 ст. 1297 ЦК спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме

майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. З огляду на зазначені вище положення ЦК та враховуючи, що позивач постійно проживала разом із спадкодавцем, отже, вважається такою, що прийняла спадщину після його смерті, тому не позбавлена права на одержання свідоцтва про право на спадщину у нотаріальній конторі. Таким чином, рішення суду першої інстанції в частині визнання права власності на частину спадкового майна, а саме квартири, ухвалене з порушенням норм матеріального права, а тому підлягає скасуванню з ухваленням нового про відмову у позові в цій частині¹⁹.

Закликання до спадкування на підставі судового рішення у зв'язку зі зміною черговості не є окремим видом спадкування.

Статтю 1217 ЦК передбачено, що спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Враховуючи ту обставину, що змінити черговість можливо лише в межах спадкування за законом, це є особливим порядком спадкування за законом. А відтак, у разі складення спадкодавцем заповіту суд має відмовити у задоволенні позову про зміну черговості одержання права на спадкування, адже сам заповідач установив спадкоємця на випадок своєї смерті. У свою чергу суд не може змінювати або підмінити волю власника майна. У разі, коли заповітом охоплена лише частина спадкового майна, або заповіт визнано частково недійсним, змінити черговість спадкоємців за законом можна лише стосовно спадкування тієї частини майна, що не охоплена заповітом, але не порушуючи при цьому змісту заповіту.

Важливо відзначити, що на відміну від договірною порядку зміни черговості одержання права на спадкування, звернутися до суду із відповідним позовом можливо і після спливу строку на прийняття спадщини, коли спадкоємцям попередніх черг уже видані свідоцтва про право на спадщину. У цьому разі до змісту позову мають бути включені дві додаткові вимоги:

1) про надання додаткового строку, достатнього для подання заяви про прийняття спадщини, за умови, що позивач не проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини;

2) про визнання недійсними раніше виданих свідоцтв про право на спадщину, оскільки зміна черговості одержання права на спадкування потягне

¹⁹ Рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.05.11 р. у справі № 6-40321св11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24978304>.

за собою і зміну розміру часток у спадщині з урахуванням частки позивача.

Зміну черговості одержання права на спадкування слід відмежовувати від суміжних юридичних конструкцій спадкового права, зокрема, від усунення від права на спадкування (ст. 1224 ЦК). Вони відрізняються як за підставами застосування, так і за матеріально-правовими наслідками, оскільки усунення від права на спадкування унеможливує спадкування особою, яку усунуто, тоді ж як зміна черговості на підставі рішення суду такого наслідку не несе. При зміні черговості спадкоємці не позбавляються права на спадкування, проте їх частка у спадщині зменшується. Усунення від права на спадкування недостойного спадкоємця не впливає на виникнення такого права у спадкоємця за законом подальших черг. Вище вже наголошувалося, що зміна черговості одержання права на спадкування може мати місце лише при спадкуванні за законом. Навпаки, для застосування механізму усунення від права на спадкування не має правового значення вид спадкування — за заповітом або за законом.

Одночасно щодо однієї й тієї самої особи і усунення від права на спадкування, і зміна черговості застосовуватись не можуть.

Хоча у практиці зустрічаються випадки, коли у позовній заяві об'єднуються такі взаємовиключні вимоги, що ускладнює вирішення справи судом.

Так, у справі № 642/4887/14ц, що розглядалася Ленінським районним судом м. Харкова, Б. пред'явила позов до Р. про зміну черговості одержання права на спадкування та усунення від права на спадкування. Позовні вимоги обґрунтовано, що Б. 27 років проживала однією сім'єю з О., який помер 12.12.13 р., не залишивши заповіту.

Рішенням Московського районного суду м. Харкова від 28.05.14 р., яке набуло законної сили, встановлено факт проживання однією сім'єю Б. з О., з листопада 1986 р. по день смерті — 12.12.13 р. Тобто позивач є спадкоємцем четвертої черги. Позовні вимоги обґрунтовано тим, що дочка померлого Р., яка прийняла спадщину шляхом подання заяви до державної нотаріальної контори, ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який був у безпорадному стані (ч. 5 ст. 1224 ЦК) та не надавала батькові ніякої допомоги. Мешкаючи постійно в Ізраїлі, відповідачка під час приїзду до м. Харкова відвідувала його всього на декілька годин. У позові є посилання

і на ч. 3 ст. 1224 ЦК, ст. 202, 203 Сімейного кодексу України як на підставу усунення Р. від спадкування.

З 1996 р. Белявський О. П. захворів, стан його здоров'я погіршився, він не міг самостійно пересуватися і обслуговувати себе, мав I групу інвалідності безстроково із зазначенням необхідності постійного стороннього догляду. Натомість, позивач тривалий час (17 років) опікувалася померлим, матеріально забезпечувала, сплачувала комунальні послуги за належну йому квартиру, перебувала увесь час із лежачим хворим. В обґрунтування позову посилалася на показання свідків — сусідів, які були допитані судом. Б. просила змінити черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування і надати їй право на спадкування разом із спадкоємцями першої черги на підставі ч. 2 ст. 1259 ЦК. Крім того, просить усунути Р. від права на спадкування за законом на підставі ч. 3, 5 ст. 1224 ЦК. При цьому суд не уточнив, з яких саме підстав відповідач має бути усунена від права на спадкування, оскільки ч. 3 і ч. 5 ст. 1224 ЦК за змістом істотно відрізняються.

Заочним рішенням Ленінського районного суду м. Харкова від 09.09.14 р. у позові відмовлено через недоведеність позивачем фактів ухилення від надання допомоги відповідачем та безпорадний стан спадкодавця. При цьому суд послався на п. 6 постанови Пленуму ВСУ № 7, зазначивши, що ухилення від надання допомоги спадкодавцеві пов'язане із винною поведінкою особи і характеризується умисною формою вини. Пояснення свідків — сусідів і знайомих суд відхилив через те, що допитані судом свідки висловлюють лише суб'єктивну думку стосовно ухилення доньки спадкодавця від утримання останнього.

Рішенням апеляційного суду Харківської області від 02.10.14 р. рішення суду першої інстанції змінено, позов у частині зміни черговості одержання права на спадкування задоволено, визнано за позивачкою право на спадкування разом із спадкоємцем першої черги. У частині усунення від права від спадкування відмовлено. Суд визнав доведеними факт безпорадного стану спадкодавця, опікування та надання допомоги йому позивачкою, що є достатнім для застосування ч. 2 ст. 1259 ЦК. Водночас вимоги про усунення доньки від спадкування визнані необґрунтованими, оскільки вона мешкала постійно в Ізраїлі, у м. Харкові перебувала нетривалий час, а батько постійно мешкав із позивачкою, яка його доглядала і не вимагала від відповідачки ніякої допомоги²⁰.

²⁰ Узагальнення судової практики спорів про спадкування: апеляційний суд Харківської області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag158/.